

This is a self-archived version of an original article. This version may differ from the original in pagination and typographic details.

Author(s): Räihä, Antti

Title: Hengellisyys, poliittisuus ja yhteisöllisyys : konsistorien toiminta 1700-luvun Venäjän rajaseudulla

Year: 2016

Version: Published version

Copyright: © 2016 kirjoittaja ja Teologinen Aikakauskirja

Rights: CC BY-NC 4.0

Rights url: <https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/>

Please cite the original version:

Räihä, A. (2016). Hengellisyys, poliittisuus ja yhteisöllisyys : konsistorien toiminta 1700-luvun Venäjän rajaseudulla. Teologinen Aikakauskirja, 121(5-6), 431-446.
<https://journal.fi/tatt/article/view/138575>

Hengellisyys, poliittisuus ja yhteisöllisyys

Konsistorien toiminta 1700-luvun Venäjän rajaseudulla

Viipurin kuvernementissa vietettiin elokuun puolivälissä vuoden 1760 kolmatta rukouspäivää. Rukouspäivän aamusaarnan¹ pohjana olivat Jeremian kirjan kolmannen luvun jakeet 22 ja 23. Ne kuuluivat vuoden 1642 Raamatun suomennoksen mukaan:

Nijn palaitcat te luopunet lapset/ nijn minä parannan teitä teidän tottelemattomuudestan. CAdzo/ me tulemma sinun tygös: sillä sinä olet HERra meidän Jumalam. Totisest ei ole wuoret ja cuckulat ilman petosta/ totisest ei ole Israella yhtän apua/ waan ainoa HERra meidän Jumalam.²

Samaan aikaan osassa kuvernementin pitäjiä oli käynnissä Ragnar Rosénin tulkinnan mukaan Suomen historian kaiketi suurin huijausyritys, kun lähes koko Turun rauhassa (1743) Venäjään liitetty Suomenlahden ja eteläisen Savon välinen alue oli annettu vuonna 1758 läänitysalueeksi venäläiselle kaivosyhtiölle. Vuoritoimi jäi läänitysalueella minimaaliseksi, ja läänitystalonpoikien tavoin myös papiston välit kaivosyhtiöön kärjistyivät, koska kaivosyhtiön edustajat syyttivät paikallispapistoa jopa talonpoikaislevottomuuksien lietsonnasta.³ Kun Jeremian kirjan jakeiden viittaukset Israelin kansan koettelemuksista ja huomautus, ettei Israel voinut luottaa kuin yksin Jumalan apuun, yhdiste-

tään kaivosläänityksen luomiin jännitteisiin, herättävät raamatunjakeiden tarkoituksenmukaisuus ja monitulkintaisuus kysymyksiä.

Luterilaisen kirkon järjestelyvaiheita Venäjään 1700-luvun alkupuolella liitetyillä Inkerin ja Viipurin Karjalan alueilla tarkastellut Maija Rajainen esitti väitöskirjassaan 1970-luvun alussa kysymyksen, miten valvottiin Venäjältä käsin.⁴ Väistämätön jatkokysymys on, oliko papiston uskollisuuden valvonnalle tai kyseenalaistamiselle todellisia syitä. Papiston uskollisuus esivaltaa kohtaan oli välttämättömä kruunun legitimitetille. Kuten varhaismodernin ajan valtion ja kirkon välistä vuorovaikutusta

1 Ks. Ruotsin vuoden 1686 kirkkolaki, *Kyrko-Lag och Ordning* – –, Cap. II, § III ja Cap. XIV.

2 Oikeuskollegion arkisto (OK) nro 1112, Kansallisarkisto, Helsinki (KA); Artikkelissa käytetyt lainaukset Viipurin kuvernementin rukouspäiväteksteistä on käännetty vuoden 1642 raamatun suomennoksen mukaisesti. Liitteen 1 on koottu kaikki artikkelissa käytetyt rukouspäiväjulistusten tekstit.

3 Ks. Salenius 1909; Rosén 1938; Rähä 2014.

4 Rajainen 1972, 142; Viipurin kuvernementin papiston lojalisuudesta ks. Salenius 1913, 51–52; Wirilander 1962, 310–311; Manninen 1994, 134; Laine 1996, 159–165; myös Knapas 2013, 184–186; Rähä 2015.

käsitlevä tutkimus on osoittanut, saarnastuoleista julistetuilla kuulutuksilla ja tiedotuksilla, myös saarnoilla, oli huomattava vaikutus paikallisväestön mielipiteisiin.⁵ Aikaisempien tutkimusten lähtökohtana on kuitenkin pääasiassa ollut kirkon merkitys osana valtion toimintaa, ei niinkään se, miten kirkko mahdollisesti käytti hyväkseen asemaansa tiedonlevittäjänä ja erityisesti mielipidevaikuttajana.

Tässä artikkelissa tutkin konsistorien toimintaa 1700-luvun jälkipuolen Venäjän luterilaisella rajaseudulla. Huomioni keskipisteessä ovat konsistorien toiminnan poliittiset ja yhteisölliset tarkoitukset. Lähestyn tutkimustehtävää analysoimalla Haminan ja Viipurin konsistorien yhdessä 1700-luvun jälkipuolella Viipurin kuvernementtiin esittämiä rukouspäivätekstejä ja tutkimalla rajaseudun seurakuntien paikallisapiston toimintaa. Näkökulmat kietoutuvat läheisesti yhteen, sillä rukouspäiväjumalanpalvelusten sanoma suodattui seurakuntalaisille pappien välityksellä. Seurakuntapapiston toiminnasta pyrin selvittämään, missä määrin konsistorit valvoivat ja ohjasivat papiston hengellistä toimintaa. Artikkelin tutkimusteemat avaavat yhden lähestymistavan kysymykseen Venäjän 1700-luvun luterilaisen papiston ja alueen luterilaisen kirkon uskollisuudesta venäläistä hallintoa kohtaan.

Vuoden 1744 alussa syntynyt Haminan konsistoripiiri oli maantieteellisesti käytännössä sama kuin Turun rauhassa Venäjän hallintaan siirtynyt alue, Kymenkartanon provinssi.⁶ Viipurin kuvernementti eli niin sanottu Vanha Suomi jakautui 1740-luvun puolivälistä eteenpäin Viipurin ja Haminan konsistoripiireihin. Konsistorien toimintaa johtivat tuomiorovastit yhdessä konsistorien jäsenten kanssa. Viipurin kuvernementin kuten myös Inkerinmaan kirkollisten asioiden ylin valta oli 1780-luvun puolivälissä voimaan astuneeseen hallintouudistukseen asti Pietarissa sijainneella Liivinmaan, Viron ja Suomen oikeuskollegiolla.⁷ Viipurin kuvernementtihallinnolla tai kuvernementtihallinnolle alisteisilla provinssitoimielimillä ei ollut oikeutta puuttua Vanhan Suomen kirkollisten asioiden hoitamiseen, mutta esimerkiksi säilynyt kirjeenvaihto ja hallinnollisten kuulutusten julki-

tuonti saarnastuolista osoittavat, että yhteydenpito oli toistuvaa. Suuren Pohjan sodan päättäneessä Uudenkaupungin rauhassa (1721) Venäjän keisarikuntaan liitetty Inkerinmaa samoin kuin Viipurin ja Laatokan Karjalan alueesta muodostettu Viipurin konsistoripiiri muodostavat Haminan konsistoripiirille mielenkiintoisen yhtymä- ja vertailukohtan. Venäjään 1720-luvun alussa liitettyjen alueiden luterilaiselle väestölle taatun omatunnonvapauden tavoin Turun rauhansopimus turvasi valloitetun alueen asukkaille oikeuden harjoittaa luterilaista uskontoa. Samoin rauhansopimus takasi sekä vanhojen lakien, kuten vuoden 1686 ruotsalaisen kirkkolain, että entisten asetusten ja privilegioiden voimassaolon.⁸

Artikkelin tutkimusaineistona käytän Haminan ja Viipurin konsistorien⁹ yhdessä laatimia ja Liivinmaan, Viron ja Suomen oikeuskollegion vahvistamia esityksiä rukouspäivien ajankohdista ja rukouspäivien teksteistä Viipurin kuvernementissa. Viipurin kuvernementissa oli 1750-luvun puolivälistä eteenpäin käytössä vanhan perinteen mukainen rukouspäiväjulistus. Julistusten yhteydessä ei ollut kuitenkaan ruotsalaistyylistä tekstiosuutta, jossa olisi otettu kantaa menneen tai tulevan vuoden tapahtumiin. Viipurin kuvernementissa julistuksissa oli yksinkertaisesti määritelty rukouspäivien ajankohdat ja kunkin rukouspäivän aamu- ja päiväsaarnan (Wesäng ja Högmäß, saksaksi Früh Predigt ja Haupt Predigt) Raamatun jakeet. Rukouspäivätekstien lisäksi hyödynnän Haminan konsistorin pöytäkirjoja, kirjeenvaihtoa ja konsistorin- ja rovastintarkastuspöytäkirjoja Haminan konsistoripiirin seurakunnista sekä Viipurin konsistorin kiertokirjeitä. Vertailen tutkimusaineistoista tehtyjä havaintoja tutkimuskirjallisuudessa esitettyihin tulkintoihin varhaismodernin ajan lopun kirkon ja valtion välisestä suhteesta.

RUKOUSPÄIVÄT JA RAJASEUTU

Haminan konsistori oli kutsunut istuntoonsa loka-kuussa 1753 varsinaisten jäsenten lisäksi Lappeen, Kymin ja Savitaipaleen kirkkoherrat, joista viimeksi mainittu ei ollut paikalla. Kokoontumisen aiheena oli keskustelu Ruotsin hallinnon aikana käytössä olleen kiitos- ja rukouspäivätradition käyttöönosta

Viipurin kuvernementissa. Istunnossa laaditun esityksen mukaan jatkossa tuli entiseen tapaan viettää vuosittain neljää rukouspäivää, joista ensimmäinen olisi huhtikuussa, toinen toukokuun lopulla, kolmas elokuun puolivälissä ja neljäs syyskuun puolivälissä. Rukouspäivät tuli sijoittaa perjantaipäiviin. Työn tekeminen tai kaupan käyminen tuli aikaisemman käytännön mukaisesti kieltää rukouspäivinä rangaistuksen uhalla. Haminan ja Viipurin konsistorien tuli yhdessä esittää rukouspäivien vuosittainen ajankohta ja niinä luettavat raamatunkohdat, ja ne tuli vahvistaa oikeuskollegiossa.¹⁰

Rukouspäiviä ei ollut vietetty Viipurin konsistoripiirissä sen jälkeen, kun Viipuri oli vallattu ja alue siirtynyt Venäjän miehityshallintaan 1710-luvun taitteessa. Myös Haminan konsistoripiirissä rukouspäivätraditio oli ollut keskeytyksissä 1740-luvun alun sodasta ja valtakunnanvaihdoksesta lähtien, vaikka konsistori oli vuodenvaihteessa 1744–1745 puolustanut oikeuskollegiolle sen vanhoja Ruotsin hallinnon aikaisia oikeuksia ja painottanut entisten käytäntöjen jatkuvuuden ja vanhojen tapojen säilyttämisen tärkeyttä. Haminan konsistorin esitys rukouspäivätradition jatkuvuudesta ei kuitenkaan saanut hyväksyntää. Rukouspäiviä vietettiin vuodesta 1754 eteenpäin Viipurin kuvernementissa perjantaisin, kunnes ne siirrettiin 1770-luvun puolivälissä lauantapäiviin. Rukouspäiväkäytäntöä koskevat muutokset olivat esillä jo 1770-luvun alussa, kun Viipurin kuvernementinkanslia esitti, että rukouspäivät tuli määrätä kiinteiksi ajankohdiksi. Konsistorit vastustivat esitystä, sillä ne pitivät vaarana muun muassa sitä, että pääsiäinen sattuisi samaan päivään. Rukouspäivien rytmittäminen muiden pyhäpäivien lomaan tuotti konsistoreille vuosittain paitsi päänvaivaa myös erimielisyyksiä, kuten esimerkiksi vuonna 1757, jolloin Haminan konsistori ehdotti neljännen rukouspäivän siirtoa jo elokuulle.¹¹

Säännöllinen rukouspäivätraditio periytyi Ruotsin valtakunnan 1600-luvun alkuvuosikymmeniltä. Aluksi rukouspäiviä oli vain yksi vuodessa, 1630-luvulta lähtien vietettiin vuosittain kolmea ja vuodesta 1676 eteenpäin neljää rukouspäivää, jotka olivat aina perjantaisin perinteisenä rukous- ja paastopäivänä. Hallitsijat lähettivät 1600-luvun

alkupuolelta lähtien vuosittain rukouspäiväplakaatin, jossa säädettiin muun muassa rukouspäivien ajankohdasta, niiden vietosta ja rukouspäivinä luettavista raamatunkohdista. Valtiovallan legitimitettiin näkökulmasta oli tärkeää, että alamaiset ottivat osaa rukouspäivien viettoon kirkoissa, jotka olivat keskeinen osa keskushallinnon tiedonvälitys- ja propagandakoneistoa. Kirkoissa luetussa, hallitsijan nimissä laaditussa rukouspäiväplakaatissa muistutettiin alamaisia heidän synneistään, kerrottiin valtakuntaa uhkaavista vihollisista ja otettiin kantaa edeltävän vuoden ja lähitulevaisuuden tapahtumiin. 1700-luvun alussa rukouspäivien sisältö muuttui aiempaa optimistisemmäksi ja vuodesta 1739 eteenpäin yhtä vuosittaista rukouspäivää vietettiin kiitospäivänä. Samaan aikaan tarkat esitykset

-
- 5 Erityisesti Reuterswärd 2001; Widén 2002; Villstrand 2008.
 - 6 Haminan konsistoripiirin synnystä ja hiippakuntatermin käytöstä ks. Rajainen 1972, 122–124; Väänänen 1975, 22–25; Ranta 2000, 9–12; Knapas 2013, 164–166; Rähä 2015 (erityisesti viite 1).
 - 7 Akiander 1868, 23; Sirenus 1903, 238–239; Amburger 1966, 50–53; Väänänen 1975, 26; myös Paaskoski 2012, 76–83.
 - 8 Nevalainen 1991, 159–160; Paaskoski 2012, 72–76; Paaskoski 2015; Boëthius 1922, 394 (Turun rauhansopimus).
 - 9 Viipurin konsistorin arkisto (asiakirjat ennen vuotta 1793) tuhoutui tulipalossa kesällä 1793. Paaskoski 2012, 73. Viipurin konsistorin kiertokirjeet löytyvät kuitenkin vuodesta 1750 eteenpäin Parikkalan seurakunnan arkistosta (PSA). PSA, Viipurin konsistorin kiertokirjeet 1750–1773, Viipurin konsistorin kiertokirjeet 1774–1806, Mikkelin maakunta-arkisto (MMA).
 - 10 Haminan konsistorin arkisto (HKA), pöytäkirjat (12.10.1753), KA; myös HKA, kirjekonseptit (4.9.1753: kirjeet mainittujen pitäjien kirkkoherroille, Viipurin konsistorille ja Viipurin kuvernementinkanslialle), KA; myös PSA, Viipurin konsistorin kiertokirjeet (5.2.1754), MMA.
 - 11 OK nro 214, 218, 1837, KA; Sirenus 1903, 278; Ruuth 1908, 678–679; HKA, kirjekonseptit (22.11.1744: oikeuskollegiolle, 14.3.1745: kiertokirje, 25.10.1757 ja 12.11.1757: Viipurin konsistorille, 5.2.1771: oikeuskollegiolle, 21.10.1760: Viipurin konsistorille, 26.2.1771: rovasti Langellille, 15.11.1774: kiertokirje), KA; HKA, oikeuskollegion määräykset (8.2.1745), KA.

rukouspäivien aiheista jäivät syrjään.¹² Kruunun päinvastaisista pyrkimyksistä huolimatta paikallisväestön suhtautuminen rukouspäivien viettoon oli vähemmän kunnioittavaa kuin kirkkovuoden perinteisiin pyhäpäiviin.¹³

Rukouspäivät erosivat luonteeltaan muista luterilaisen kirkon juhlahyhistä siinä, että niiden taustalla oli kruunun pyrkimys kontrolloida alamaisia ja korostaa kirkon alisteista suhdetta valtion.¹⁴ Tästä näkökulmasta rukouspäivien merkitys asettuu erityisen mielenkiintoiseen kontekstiin 1700-luvun Venäjän keisarikunnan luterilaisella rajaseudulla. Verrattuna 1700-luvun Ruotsiin, jossa rukouspäivätekstit annettiin koko valtakuntaan, Viipurin kuvernementissa konsistorit itse esittivät rukouspäivätekstit hallinnoimilleen alueille. Näin ollen voidaan päätellä, että esitetyt tekstit sitoutuivat ruotsalaisia vastineitaan paremmin paikallisiin tapahtumiin, mielipiteisiin ja näkemyksiin.

Aloite rukouspäiväkäytännön jatkumisesta 1750-luvun puolivälin Viipurin kuvernementissa tuli Viipurin kuvernementinkanslialta. Haminan konsistorin suhtautuminen esitykseen oli myönteinen, vaikka asia oli sen mukaan monipolvinen ja koski konsistorin lisäksi konsistoripiirin papistoa, taloutta (landt oeconomia) ja muita eletyn ajan olosuhteita (beträffande tiden och flera omständigheter).¹⁵ Niin ikään Viipurin konsistorin Viipurin kuvernementinkanslialle joulukuussa 1753 osoittamassa kirjeessä muistutettiin, että Liivinmaalla ja Virossa rukouspäivätraditio oli ollut käytössä jo usean vuosikymmenen. Viipurin konsistorin suhtautuminen rukouspäivätradition käyttöönottoon henki kuitenkin valistuksen ajan hyötyajattelua, sillä kirjeessä nostettiin esiin mahdollisuus viettää vain yhtä rukouspäivää vuodessa. Viipurin kuvernementin juhlahyhisten määrää verrattiin Liivinmaahan, jossa ei vietetty apostolien päiviä, eikä liioin neljäänsä joulun-, pääsiäisen- ja helluntaipäiviä saarnoineen ja jumalanpalveluksineen. Konsistorin mukaan neljän rukouspäivän lisääminen kuvernementin yhdeksäntoista vuotuisen juhla- ja apostolien päivään, yhteensä kahteentoista joulun, pääsiäisen ja helluntain pyhäpäivään ja kahdeksaan keisarilliseen juhlaan vähentäisi talonpoikien työpäivien määrää entisestään. Myös Haminan konsistorin toteamus ru-

kouspäivien ja ”maan talouden” yhteydestä viittasi juuri juhlahyhisten määrään rajaseudulla. Konsistori kuitenkin kannatti neljän rukouspäivän viettämistä, sillä rukouspäivistä poiketen talonpoikien työnteke tuli sen mukaan olla kiellettyä juhla- ja apostolien päivien jumalanpalvelusten jälkeen vain, mikäli kyseessä oli lepopäivä. Kaikkiaan vaikuttaa siltä, että Haminan konsistori suhtautui rukouspäiväkäytäntöeseen vakavammin kuin Viipurin konsistori, sillä se joutui useaan otteeseen patistamaan viipurilaisia edistämään rukouspäivätekstien esittämistä omalta osaltaan.¹⁶

Rukouspäiväplakaattien tavoin myös rukouspäivien jumalanpalvelussaarnat levittivät niin sanottua kostodoktriinia, jonka tavoitteena oli saada alamaiset osallistumaan kuuliaisesti ponnistuksiin valtakunnan hyväksi. Viipurin kuvernementin seurakunnista ei ole säilynyt 1700-luvun puolivälistä yhtään saarnaa, joten on mahdotonta luoda kuvaa siitä, kuinka papit selittivät rukouspäivien raamatunkohtia seurakuntalaisille. On myös huomioitava lähdekriittisesti, että papit tulkitsivat rukouspäivätekstejä saarnoissaan aina omista lähtökohdistaan käsin.¹⁷ Vaikka Viipurin kuvernementin rukouspäivien raamatunkohtien analysointi on haastavaa varsinaisten saarnojen puuttuessa, voidaan rukouspäivätekstien ja tapahtumahistoriallisen kontekstin yhdistämisellä rakentaa kuvaa siitä, miten valitut tekstit heijastelivat kulloistakin aikaa ja tilannetta. Suomalaisen papiston toimintaa vuosien 1741–1743 Ruotsin ja Venäjän välisen sodan aikana tutkineen Esko M. Laineen mukaan seurakuntalaisten oli saatava vaikeana aikana rohkaisua ja lohdutusta Jumalan sanasta. Laine tulkitsee, että kevään 1742 rukouspäivätekstit kertoivat sekä rohkaisusta että kuvastivat yleisemmällä tasolla ensimmäisen sotavuoden mielialoja. Vaikka teksteissä esitetyt kehotukset turvautua Jumalaan eivät suoranaisesti sisältäneet poliittista viestiä, osoittaa Laine erään Pohjanmaalla pidetyn saarnan avulla, että kehotus saatettiin tulkita myös poliittisesti. Saarnassa, joka perustui psalmijakeeseen ”Saata meille apua tuskisam: sillä ihmisten apu on turha” (Ps. 108:13) esitettiin, ettei maallisen kuninkaan apuun ollut luottamista. Piilevän kuningaskritiikin ohessa vuoden 1742 saarnoissa kuvastui voimak-

kaana lohdutus ja laupeus ”arvollisia ja armotto-
mia” kohtaan.¹⁸

Viipurin kuvernementin rukouspäivätekstit
vuodelle 1754 osoittavat ruotsalaisen perinteen
jatkuvuutta tekstien valinnassa. Ensimmäisen ru-
kouspäivän aamusaarnan tekstin (Jer. 50:5) mukaan
”Heidän pitää kysymän tietä Zionijn/ ja käändämän
idzens sinne: Tulcat/ ja me tahdomme pysyä HER-
rasa ijancaickisella lijtolla/ joca ei ikänäns pidä
unhotettaman”. Päiväsaarnan raamatunkohtana oli
”HERra meidän Jumalam olcon meidän cansam/
nijnconin hän on ollut meidän Isäim cansa/ älkän
meitä hyljätkö eikä lacatco käändämäst meidän
sydämitäm hänen tygöns” (1. Kun. 8:57). Vuoden
1754 toisen rukouspäivän aamusaarnan tekstin
(Hoos. 7:16) mukaan ”He palajawat/ mutta ei oi-
kein/ waan owat nijncuin carsas joudzi. Sentähden
pitä heidän Päämiestens miecan cautta langeman/
heidän uhcauxens pitää Egyptis nauroxi tuleman”.
Edelleen samaisen rukouspäivän toisen tekstin (Jer.
4:1) mukaisesti ”JOs sinä käännät sinus Israel/ nijn
käännä sinus minun tygöni/ ja jos sinä panet sinun
cauhistuxes pois minun caswoni edestä/ nijn et sinä
tule ajetuxi pois”.¹⁹

Kuten konsistorien esittämät rukouspäiväteks-
tit osoittavat, vertaukset Siioniin, Egyptiin ja Isra-
eliin olivat toistuvia. Raamatun jakeet ohjeistivat
seurakuntalaisia kristilliseen elämään ja korostivat
syntien ja petosten kavaluutta. Erinäiset viittaukset
esi-isiin ja sitä kautta menneisyyteen kuvastivat
sitä, että perinteinen rukouspäiväkäytäntö oli saa-
tettu jälleen voimaan konsistoripiireissä. Toisaalta
ne painottivat, että kuten esi-isienkin aikana, vain
Jumalan armosta oli mahdollista saavuttaa vuoden
1754 kolmannen rukouspäivän tekstin (Ps. 139:24)
lupaama ”ijancaickinen tie”. Vastaava tematiikka
höystettynä Jumalan vihan uhallalla toistui seuraavina
vuosina, kuten käy ilmi esimerkiksi vuoden 1756
ensimmäisen rukouspäivän tekstistä (”Mutta jo on
kirwes pandu puiden juurelle/ jocainen puu joca
ei tee hyvä hedelmätä/ se hacatan poicki/ ja heite-
tän tuleen”; Luuk. 3:9) ja kolmannen rukouspäivän
tekstistä (”MEngät ahtast portist sisälle/ sillä lawia
portti ja awara tie wie cadotuxen/ jota monda wa-
eldawat. Ja se portti on ahdas ja tie caita/ joca wie
elämähän/ ja harwat sen löytävät”; Matt. 7:13–14).²⁰

Kunkin vuoden neljäs eli viimeinen rukouspäivä oli
tekstien luonteen perusteella tarkoitettu ruotsalaisen
käytännön mukaisesti kiitospäiväksi.²¹ 1750-luvun
puolivälin Viipurin kuvernementin rukouspäivä-
tekstien analysointi osoittaa, että konsistorit kiin-
nittivät raamatunkohtien valinnoissa huomiota
tekstien seurakuntalaisia opettavaan, velvoittavaan
ja jopa uhkaavaan sanomaan. Samojen lähtökohtien
painottaminen oli mitä todennäköisimmin toivottua
myös itse rukouspäiväjumalanpalveluksissa, joiden
sisällöllisenä pohjana tekstit toimivat.

-
- 12 Widén 1987; Malmstedt 1994, 81, 95–100, 170–171; Reu-
terswärd 2001, 122–124; Forssberg 2005, 80–86, 287–
291; Nordin 2000, 153; Ruotsin valtakunnan rukouspäi-
vätekstit 1700-luvulla, ks. Stenermark 1997. Toisin kuin
Viipurin kuvernementissa, joissa kunakin rukouspäivänä
oli aamu- ja päiväsaarna omine teksteineen, Ruotsissa
rukouspäivinä oli kolme saarnaa (aamu-, päivä- ja eh-
toosaarna) ja kolme eri raamatuntekstiä.
 - 13 Ks. Malmstedt 2002, 33–35; Kuha, 2015; E. Laine 2015,
240–245.
 - 14 Ks. Reuterswärd 2001, 165.
 - 15 HKA, pöytäkirjat (12.10.1753), KA; HKA, kirjekonseptit
(15.5.1753: kuvernementinkanslialle, 29.5.1753: kuver-
nementinkanslialle, 16.10.1753: Viipurin konsistoril-
le, 11.12.1770: Viipurin konsistorille), KA; Koskenvesa
1969, 168.
 - 16 OK nro 719, – – keine Apostel-Tage, auch nicht der 4te
Weihnachts- Oster- und Pfingst-Tage mit Predigten
und öffentlicher Gottesdienst begangen werden, KA;
HKA, muiden konsistorien kirjeet (28.8.1753), KA;
Koskenvesa 1969, 168, 170; Ranta 1980, 289–290; vrt.
Brüning 1992, 64, 67, 80–83; *Kyrko-Lag och Ordning* – –,
Cap. XIV, § 1; ks. Koskenvesa 1984, 131. On huomattava,
että kirkon suhtautuminen katoliselta ajalta periytyviin
juhlapäiviin oli 1700-luvulla erilainen kuin hallinnon
määäämiin ”poliittisiin” kirkkopyhiin.
 - 17 Saarnojen tutkimuksesta ks. Leufvén 1926; Brengsbo
1997; Ekedahl 1999; Ihalainen 2005; Winton 2007a;
Nordbäck 2009; Tammela 2015.
 - 18 Laine 1996, 155, 166–167, 291; myös Laasonen 1978,
jonka mukaan tekstien valinta kuvasti kirkon poliittisen
vaikutuksen suuntaa (s. 290); Winton 2007a, 11.
 - 19 OK nro 719, KA; PSA, Viipurin konsistorin kiertokirjeet
(14.2.1754), MMA.
 - 20 OK nro 870, KA; HKA, pöytäkirjat (28.11.1755), KA.
 - 21 Rukouspäiväehdotukset lähetettiin konsistorien käsitte-
lyn jälkeen ensin Viipurin kuvernementinkansliaan, joka
välitti ne edelleen Liivnimaan, Viron ja Suomen oikeus-
kollegiolle Pietariin. Ks. HKA, kirjekonseptit (21.8.1753:
Viipurin konsistorille, 15.4.1755: Viipurin konsistorille),
KA.

”JA SINÄ OLET CORGOTETTU CAICKEIN PÄÄMIESTEN YLIDZE”

Kun 1750-luvun puolivälin rukouspäivätekstejä verrataan vuosikymmenen lopun ja 1760-luvun taitteen teksteihin, havaitaan raamatunkohtien sisällöissä painotuseroja. Vuoden 1758 rukouspäiväteksteissä huomio kiinnittyy aiempia vuosia selkeämmin synty ja armo -tematiikkaan. Ensimmäisen rukouspäivän aamusaarnan tekstin mukaisesti

Cadzo/ se oli sinun sisares Sodomian syndi/ ylpeys/ ja caikis yldäkylläisyys/ ja hyvä rauha joca hänellä ja hänen tyttärilläns oli: mutta köyhiä ja tarwidzepe ei he auttanut: mutta olit ylpiät ja teit cauhistuxen minun edesäni (Hes. 16:49).

Toisena rukouspäivänä tuli aamulla saarnata Miikan kirjan mukaisesti: ”Millä minun pitä HERRa lepyttämän? cumarruxella sen corkian Jumalan edes? pitäkö minun händä lepyttämän polttouhrilla ja vuosicunnaisilla wasicoilla?” (Miika 6:6). Kyseisen vuoden neljäntenä rukouspäivänä seurakuntalaisia ohjeistettiin aamusaarnassa seuraavin sanoin: Pukecat päällem Jumalan sotaaset/ että te Perkelen cawalita päällecaramisia woisitta wastanseisoa” (Ef. 6:11). Samoin päiväsaarnan tekstin mukaisesti tuli julistaa

Sillä sinun on suuruus/ ja woima/ ja cunnia/ ja woitto/ ja kijos: sillä caicki mitä maan päällä ja taiwas on/ se on sinun. Sinun HERRa on waldacunda/ ja sinä olet corgotettu caickein päämiesten ylidze (1. Aik. 29:11).²²

Kun näitä teemoja verrataan sekä 1750-luvun Porvoon hiippakunnan synodaalokokouksissa käytettyyn retoriikkaan kuningasten kuninkaasta että vuoden 1755–1756 valtiopäiväpapiston kiertokirjeessä korostettuun sitoutumiseen hengellisiin teemoihin poliittisten sijaan, huomataan, että Vanhassa Suomessa oltiin entisten perinteiden seuraamisen lisäksi tietoisia ajankohtaisista keskusteluista, joita käytiin Ruotsin puolella rajaa.²³

Vuoden 1759 rukouspäivätekstit jatkoivat edellisen vuoden linjaa. Ensimmäinen rukouspäiväteksti muistutti, että myös Israel oli joutunut tilille teoistaan:

CUulcat HERran sana te Israelin lapset: sillä HERralla on syy nijtä nuhdella/ jotca maasa asuwat. Sentähden ettei siellä ole totuutta eikä rackautta/ eikä Jumalan sana ole maasa. Mutta pilcka/ walhe/ murha/ warcaus ja huoruus owat wallan saanet/ ja yxi weren wica tapahtu toisen jälken” (Hoos. 4:1–2).

Samana päivänä toinen teksti voidaan tulkita jopa papiston henkilökohtaiseksi kritiikiksi vallinneeseen tilanteeseen:

Ja puhui Jumalata ja Mosesta watan: mixi sinä toit meitä Egyptist corpeen cuoleman? Sillä ei täsä ole leipä eikä wettä/ ja meidän sielum suuttu tähän huonon ruocan.” (4. Moos. 21:5.)²⁴

Läänitysalueen kaivosvirkamiesten syytökset Haminan konsistoripiirin papiston kiihotustyöstä, vaatimukset, joiden mukaan pappien tuli tiedottaa saarnastuoleista kaivosyhtiön julistuksia, ja kaivosyhtiön laskuun kirkonmällä harjoitettu viinanmyynti heijastuivat väistämättä papiston mielipiteisiin. Kaivosvirkamiesten sekaantuminen esimerkiksi Luumäen kappalaisen valintaan keväällä 1758, kun he vaativat sekä kaivosyhtiön että seurakuntalaisten puolesta ylimääräisiä käräjiä asiasta, tuskin paransi kaivosyhtiön ja Haminan konsistorin välejä.²⁵

Kun vuoden 1759 kolmannen rukouspäivän päiväsaarnan teksti kääntymyksestä tai tuhosta (Luuk. 13:3) yhdistetään neljännen rukouspäivän julistukseen, jossa profeetta kehottaa ”Pyhittäkät paasto/ cudzucac seuracunda cocon/ ja cootcat wahwimmat ja caicki maacunnan asuwaiset teidän HERran Jumalan huoneseen/ ja huutacat HERran tygö” (Joel 1:14), herää kysymys, oliko teksteillä uskonnollisen sisällön ohessa myös muita tarkoituseriä.²⁶ 1750–1760-luvun taitteen rukouspäivätekstien painotus, jonka mukaan Jumala tuli korottaa kaikkien päämiesten yli, oli varsin rohkea, sillä vastaavanlainen maallista hallintoa kohtaan esitetty piilevä kritiikki ei ollut kaukana majesteettirikoksesta. Kun ”Perkeleen kavalien päälle karkaamisen vastustaminen” tulkitaan Kymenkartanon provinsin 1750–1760-luvun taitteen seurakuntalaisten ja papiston hankalan aseman valossa, antoi Raamatun

jae uskonnollisen tarkoitusperän lisäksi mahdollisuuden vallinnutta tilannetta koskeviin päivänpoliittisiin kannanottoihin.

Voidaanko rukouspäivätekstien katsoa politisoituneen 1750-luvun lopun Viipurin kuvernementissa? Mikäli politisoitumisella tarkoitetaan sitä, että konsistorit kritisoivat tekstien välityksellä lyijykaivosläänityksen myöntämistä tai kaivosvirkamiesten erinäisiä viranhoidon väärinkäytöksiä, on vastaus kielteinen.²⁷ Kun rukouspäivätekstit yhdistetään kaivosläänityksen aiheuttamiin ongelmatilanteisiin, kohdistuu konsistorien esittämien tekstien kärki kaivosyhtiön harjoittamaan viinanmyyntiin. Vastaava painotus on havaittavissa myös kirjeessä, jonka Haminan konsistori laati syksyllä 1760 läänitysalueella tapahtuneita väärinkäytöksiä selvittäneelle tutkimuskomissiolle. Konsistori torjui kirjeessä papistoon kohdistetut syytökset kapinan lietsonnasta lyhyesti vetoamalla erinäisiin normatiivisiin säädöksiin. Samalla se kritisoi painokkaasti jumalattomiksi leimattujen ja kaikkinaista säädyttömyyttä aiheuttavien viinakapakoiden rakentamista ympäri läänitysalueita.²⁸ Vuoden 1760 rukouspäivätekstit koostuivat yhtä Luukkaan evankeliumin jaetta (Luuk. 19:42) lukuun ottamatta Jeremian kirjan osista ja psalmeista. Niissä korostettiin sekä Jumalan suuruutta että pelastussanomaa, jonka mukaan epäjumalanpalvelukseen sortuneita kutsuttiin vielä kääntymykseen. Jeremian kirja, joka kuvaa Jerusalemin hävitystä ja pakkosiirtolaisuutta, osoitti, että Jerusalemin ja Juudean kokema katastrofi oli seurausta luopumuksesta ja haluttomuudesta kuunnella Jumalan kutsua.²⁹

Tutkimuskomission selvitettyä Kymenkartanon provinssin kaivosläänityksellä tapahtuneita väärinkäytöksiä muuttuivat rukouspäivätekstit Viipurin kuvernementissa sisällöltään rohkaisevammiksi ja lohduttavammiksi. Seuraavana vuonna tekstit lupasivat tulevaisuuden toivoa niille, jotka turvaavat elämänsä Jumalaan. Samoin teksteissä korostuivat Jumalan rangaistusten oikeudenmukaisuus, Jumalan kaikkivaltius ja Israelin pelastuminen. Ensimmäisen rukouspäivän aamusaarnan tekstin mukaisesti

Jumala on oikia Duomari/ ja Jumala joca jocapäiwä uhca.
Ellet te palaja/ nijn hän on mieckans teroittanut ja joud-

zens jännittänyt/ ja tarcoitta. Ja on pannut sen päälle surman nuolet/ hän on walmistanut wasamans cadottaman.
(Ps. 7:12–14.)

Samana vuoden neljäntenä rukouspäivänä tuli aamusaarnassa julistaa Psalmien kirjan mukaisesti ”Jumala wyöttä minun woimalla/ ja pane minun tieni wiattomaksi” (Ps. 18:33).³⁰ Kiitospäivänä vietetyn neljännen rukouspäivän luonne palautui 1760-luvun alussa lähemmäs kiittämistä ja sitä pari edellistä vuotta hallinnut pelastuksen anominen jäi sivumalle.

Vastaus kysymykseen 1750-luvun lopun rukouspäivätekstien politisoitumisesta saa lisää syvyyttä Haminan konsistorin huhtikuussa 1761 alueen seurakuntiin lähettämästä kiertokirjeestä. Kirjeen alussa konsistori ilmoitti saaneensa tietoon, ”että tämä provinssi oli korkea-arvoisen hallitsevan senaatin laatiman ukaasin mukaan palautettu entisille sijoilleen korkea-arvoisen kruunun alaisuuteen”. Konsistorin laatima kiertokirje sisälsi tarkan kahdeksankohtaisen ohjeistuksen, jota saarnaavan papin tuli noudattaa silloin, kun korkea-arvoinen ukaasi tehtiin seurakuntalaisille tiettäväksi. Ohjeistuksen ensimmäisen kohdan mukaan vanhojen ja nuorten, suurten ja pienten tuli kyynelehtien ylistää ja kiittää Jumalaa, joka ”armossaan oli auttanut maan pois vääjäämättömästä vaikeasta orjuudesta ja ilmeisestä äärimmäisestä perikadosta” (– som nådel. hulpit Landet ifrån den förestående swåra tråldom ock ögonskenliga yttersta

22 OK nro 983, KA.

23 Normann 1952, 358; Koskenvesa 1984, 74.

24 OK nro 981, KA.

25 Salenius 1909, 8–9; Rähä 2014, 606–611; HKA, pöytäkirjat (24.4.1758, 3.6.1758, 13.8.1759), KA; HKA, kirjekonseptit (24.4.1758: Lappeenrannan käskynhaltijakanslialle, 9.5.1758: kirkkoherra Langellille, 10.7.1758 & 15.8.1758 ja 22.8.1758: oikeuskollegiolle), KA.

26 OK nro 981, KA.

27 Vrt. Winton 2007b, 221.

28 HKA, kirjekonseptit (28.10.1760: tutkimuskomissiolle, 28.10.1760: kirkkoherra Langellille), KA; Rähä 2014, 603, 609–610.

29 Samantyylistä tematiikkaa, ks. Normann 1952, 360, ” – at en tid är förhanden, då ömrogare både ämnen och anledning ar gifwas at emot förordningen begå felsteg, af hwilka ett enda kan wara af den beskaffenhet, at den allmänna säkerheten därigenom röres.”

30 OK nro 1113, KA.

undergång). Toisessa kohdassa tuli julistaa, että maa oli siirtynyt jälleen keisarinna korkeaan alaisuuteen ja suojeluksen sekä vapautunut laittomista väkivaltaisuuksista ja säälimättömästä kohtelusta, koska hänen keisarillinen majesteettinsa Jumalan avulla oli niin tahtonut. Edelleen tuli pyytää Jumalan apua niille niin korkeille kuin alhaisille henkilöille, jotka olivat antaneet maan sortovallan mennä sydämeensä (– – som låtit Landets förtryck gå sig till hiertat) ja niille, jotka olivat toimineet vähäarvoisten puolesta. Jumalaa tuli rukoilla edelleen, että hän tulevaisuudessa säästäisi köyhän maamme ja kansamme vastaavanlaisilta vaikeilta tapauksilta. Sen jälkeen, kun ukaasi oli tehty ohjeistuksen mukaisesti seurakunnalle tiettäväksi, tuli saarnaavan papin laulaa virsi Min siäl skall lofwa Herran (Oi Jeesus korkein lohdutus). Lopuksi konsistori määräsi, että muut mahdolliset tiedonannot tuli kyseisellä jumalanpalveluskerralla lukea vasta jumalanpalveluksen jälkeen joko alttarilla, kirkonvalleilla tai pitäjäntuvassa.³¹ Rukouspäiväteksteistä poiketen ohjeistus sisälsi selkeitä papiston suuhun asetettuja poliittisia kannanottoja.

1760-luvun puoliväliin tultaessa rukouspäivätekstit olivat sisällöltään samantyyliisiä kuin ne olivat olleet vuosikymmen aiemmin. Jumalan suuruutta painottaneet, elämän kristillisyyttä ja kristillisiä hyveitä korostaneet sekä synneistä ja vääristä toimista varoittaneet raamatunjakeet toistuivat. Vuoden 1765 ensimmäisen rukouspäivän saarnateksti muistutti, ettei Herraa saanut unohtaa: ”Tämä on HERran Zebaothin corwille tullut/ mitämax/ jos minä tämän pahan tegon annan andexi/ siihenasti cuin te cuoletta/ sano HERra HERra Zebaoth” (Jes. 22:14). Samoin esimerkiksi saman vuoden toisen rukouspäivän aamusaarnassa tuli seurakuntalaisia muistuttaa Jumalan suuruudesta: ”Paranna sinuas Jerusalem/ ennencuin minun sydämen sinust käändy pois/ ja minä teen maan autiaksi/ josa ei kenengän asuman pidä” (Jer. 6:8). Saman vuoden neljännen rukouspäivän päiväsaarnan raamatunjakeet julistivat puolestaan jatkuvaa kiitosta: ”Halleluja. KIjtä HERra minun sielun/ minä kijtän HERra/ nijncauwan cuin minä elän/ ja minun Jumalalleni kijtoxen weisan/ nijncauwan cuin minä täällä olen” (Ps. 146:1–2).³²

Israel- ja Siion-vertausten kautta rakennettu myytti Jumalan valitsemasta kansasta pohjoisessa oli

voimakas 1600–1700-luvun ruotsalaisessa saarnaretoriikassa. Jumalan avulla ja sankarillisen kuninkaan ohjauksessa Ruotsin armeija oli voittamaton suuren Pohjan sodan alkupuolelle asti. Jatkuva sotien käynti legitimoitiin saarnastuolien kautta koko valtakuntaa koskettaneena kuninkaasta alamaisiin ulottuneena yhteisenä päämääränä toteuttaa Jumalan suunnitelmia.³³ Haminan ja Viipurin konsistoreiden esittämistä rukouspäiväteksteistä käy ilmi, että valitun kansan retoriikka eli vahvana myös Venäjän keisarikunnan luterilaisella rajaseudulla. On houkuttelevaa tulkita, että usein käytetty Israel-tematiikka kuvasi konsistorien ja papiston suhtautuneen vähintäänkin epäilevästi venäläiseen hallintoon samalla, kun konsistorit puolustivat luterilaisen kirkon asemaa ja luterilaista yhteisöllisyyttä rajaseudulla. Tulkinta on mahdollinen, vaikka lähdekriittisesti ei voida sivuuttaa sitä, että valtaosa Viipurin kuvernementin luterilaisista papeista oli 1700-luvun puolivälissä saanut oppinsa Turun Akatemiassa.³⁴ Näin ollen ruotsalaisen retorisen perinteen jatkuvuus Haminan ja Viipurin konsistoripiireissä oli myös henkilökohtaisten siteiden kautta väistämätöntä.

Haminan tai Viipurin konsistorit eivät antaneet seurakuntien papistolle yksityiskohtaisempia ohjeistuksia rukouspäiväjumalanpalvelusten läpiviennistä siitä huolimatta, että rukouspäivien viettämisessä oli paikoin ollut jopa vuosikymmenten katkos. Vaikka Viipurin konsistoripiirin papistoa rovasteista apulaisiin muistutettiin rukouspäivien juhlallisesta viettämisestä, nähtiin papiston tärkeimmäksi tehtäväksi ohjeistaa seurakuntalaisia raittiuteen, Jumalan hartauteen ja sydämen katuvaisuuteen osana rukouspäiviä.³⁵ Kun papistolle osoitettujen tarkempien ohjeistusten puuttumista verrataan esimerkiksi kiertokirjeeseen, joka koski kruununperijän syntymän kunniaksi syksyllä 1754 järjestettyä kiitospäivää, ero on huomattava. Ohjeistuksessa papistoa neuvottiin käsittelemään joko saarnassa tai muuten jumalanpalveluksessa kyseistä erittäin iloista tapahtumaa (Högst lyckeliga tillfälle), samoin saarnastuolista tuli laulaa O Gud wij lofwe Tig (Sinua, Jumala, me ylistämme). Kiitospäivänjulistus tuli määräyksen mukaan kääntää suomeksi ja lukea sanasta sanaan joko alttarilla tai kirkonvalleilla.³⁶

”COMET PÅ KYRCKIOHIMMELEN”

Luterilaisen täysortodoksian aikana suosittu analyyttinen saarnaamismetodi keskittyi raamatuntulkintaan. Se tarkoitti sitä, että saarnat omistettiin määrätyleiselle raamatunkohdalle, esimerkiksi rukouspäivätekstille, jota selitettiin ja tulkittiin seikkaperäisesti. 1700-luvulla vähitellen yleistyneessä synteettisessä saarnaustyyliissä puolestaan valittiin joku raamatunkohtaan liittyvä teema, jonka ympäriltä puhuttiin vapaammin. Haminan konsistoripiirissä 1740-luvun jälkipuoliskolta eteenpäin keskimäärin kymmenen vuoden välein suoritettujen konsistorintarkastusten ensimmäisiä kysymyksiä oli, mitä saarnametodia ja teologiaa papit käyttivät, kun he valmistelivat saarvojaan. Valkealan seurakunnan apupappi kertoi ensimmäisen tarkastuksen yhteydessä ahkeroivansa opintojensa eteen ja käyttävänsä saarnojen valmistelussa seurakuntalaisten parhaaksi Benzeliuksen teologiaa ja analyyttistä saarnametodia. Luumäen seurakunnan kappalainen ja apupappi kertoivat käyttävänsä saarnojen valmistelussa Gezeliuksen raamattuteosta ja Scriverin postillaa, saarnametodina puolestaan sekä analyyttistä että synteettistä lähestymistapaa.³⁷

Valkealan ja Luumäen papiston antamat vastaukset tyydyttivät tarkastajia, mutta he kehottivat kuitenkin käyttämään metodina vain analyyttistä, tiukemmin raamatunselittämiseen sidottua menetelmää. Se soveltuvi tarkastajien mielestä sanoman perille menemisen kannalta parhaiten talonpoikaisväestölle saarnaamiseen. Jääsken kirkkoherran mukaan seurakunnan kappalainen käytti tilanteen mukaan joko synteettistä tai analyyttistä saarnametodia, mihin tarkastajat vastasivat samoin, että kappalaisen on hyvä käyttää vain yhtä, mieluiten analyyttistä, metodia saarvoissaan. Kappalaisen saarnojen valmistelussa käyttämien useiden apusteosten joukosta tarkastajat kehottivat häntä välttämään Francken jumaluusopillista teosta, joka oli sekä pietisminsä vuoksi epäilyttävä että kappalaiselle liian vaikeatajuinen. Analyyttisen saarnametodin käytön suosittelu on ymmärrettävää, sillä sen mukaisesti saarnan piti olla yksinkertainen sekä kielen että käsitteiden puolesta. Saarnaan ei saanut yrittää mahduttaa kaikkea sitä, mitä saarnan aiheesta keksi, ja siinä sai harjoittaa polemiikkaa harhaoppeja vas-

taan vain, mikäli seurakunta oli niistä jo tietoinen. Samoin kirkkolain mukaan saarvoissa ei saanut periaatteessa esittää poliittisia kannanottoja. Kaksipäiväisten konsistorintarkastusten toisen päivän aluksi tarkastettavan seurakunnan papiston perinteisesti pitämä jumalanpalvelus ja erityisesti jumalanpalveluksen saarna saivat usein tarkastajilta lyhyitä sanallisia arvioita, kuten ”perinpohjainen”, ”sangen kaunis” ja ”jumalallinen”. Toisaalta arviot saattoivat olla myös vähemmän mairittelevia, kuten ”tydyttävä” tai ”kelvollinen”. Erityisen myönteistä oli se, jos saarna voitiin todeta soveltuvaksi kuulijakunnan tarpeisiin.³⁸

Tarkastusten kautta Haminan konsistori keräsi tietoa paitsi seurakuntien papiston saarnameteodeista myös laajemmin heidän opinnoistaan ja opinnoissa edistymisestään.³⁹ Konsistorintarkastuksessa Ruokolahdella vuonna 1753 tarkastajat kritisoivat

31 HKA, kirjekonseptit (4.4.1761: kiertokirje, 1: – – at thenne Prowins enligt then Högt Dirigerande Senatens utfärdade Ukas är nu återstald under Höga Kronan uppå den förra fot – – 8: Alla andra angelägna Publication kunna denne gång efter Gudstienst antingen för altaret eller på Kyrkio wallen eller i Sockenstuga upläsas), KA.

32 OK nro 1419, KA.

33 Ekedahl 1999; Nordin 2000, 151–157.

34 Sirenus 1903, 243–253; Väänänen 1975, 97–153; Knapas 2013, 184–186; Rähä 2015.

35 HKA, kirjekonseptit (esim. 16.3.1756: kiertokirje), KA; PSA, Viipurin konsistorin kiertokirjeet (14.2.1754), MMA.

36 HKA, kirjekonseptit (12.10.1754: kiertokirje Haminan rovastikuntaan, 15.10.1754: kiertokirje Lappeen rovastikuntaan), KA; myös HKA, kirjekonseptit (20.9.1757 & 25.8.1759 & 14.11.1761 ja 30.5.1775: kiertokirje), KA; O Gud wij lofwe Tig on vapaa käännös kristillisestä hymnistä *Te Deum laudamus*. Hymniä tuli laulaa Haminan ja Viipurin konsistoripiirien saarnastuoleista yleisesti venäläisten kiitospäivien jumalanpalveluksissa.

37 HKA, konsistorin- ja rovastintarkastuspöytäkirjat (Valkeala 14.1.1746, – – uti wärt fädernesland öfweralt antagen Theologia Bentzelii samt för öfrigt uti sine predikningar Methodum Analyticum på det lämpligaste efter ähörarnas begrepp i achttagit), KA; HKA, konsistorin- ja rovastintarkastuspöytäkirjat (Luumäki 18.1.1746), KA; Väänänen 1975, 182–183; ks. Kansanaho 1947; T. Laine 2008, 301–303; E. Laine 2015.

38 HKA, konsistorin- ja rovastintarkastuspöytäkirjat (Jääski 15.2.1747), KA; Väänänen 1975, 181, 184–185; Laasonen 1991, 126–127; Nordbäck 2009, 142; E. Laine 2015, 243, 257.

39 HKA, konsistorin- ja rovastintarkastuspöytäkirjat (esim. Säkijärvi 21.1.1746, Ruokolhti 8.2.1747), KA.

seurakunnan apupappia virheistä jumalanpalveluksessa (errata i synnerhet i mässandet), ja koko papistoa kehoitettiin ahkeroidaan saarnojen valmistelussa. Samoin Rautjärven kappalaisen sopimaton kielenkäyttö seurakuntalaisia kohtaan (oanständiga utlåtelse emot sin åhörar) aiheutti tarkastajissa tyytymättömyyttä. Jääsken seurakunnan nuorta kappalaista varoitettiin vakavista seurauksista, mikäli hän ei työskentele ahkerasti opintojensa ja velvollisuuksiensa eteen. Ruokolahden kirkkoherraksi 1770-luvun puolivälissä nimetty, konsistorin mielestä taidoiltaan tuntematon Pietarin suomalaisen seurakunnan pedagogi sai konsistorintarkastuksessa seuraavan vuosikymmenen alussa vakavan muistutuksen ahkeroida opinnoissaan päivittäin virkavalansa mukaisesti. Lemin kappeliseurakunnan apupappi nuhdeltiin puolestaan siitä, ettei hän ollut lukenut jumalanpalveluksessa evankeliumia, vaikka oli saarnannut sen mukaisesti.⁴⁰

Ensimmäiset laajemmat opilliset kiistat konsistorien ja seurakuntien papiston välillä nousivat esiin Viipurin kuvernementissa 1770-luvun taitteessa, vaikka jo 1740-luvun lopulla esimerkiksi Lappeen apupappia varoitettiin konsistorin kurinpitotoimista, mikäli hän jatkaa varomatonta kielenkäyttöä saarnoissaan. Kurkijoen kirkkoherra, Viipurin konsistorin nimissä yhdessä tuomiorovasti Alopaeuksen ja kirkkoherra ja lääninrovasti Johan Deutschin kanssa rukouspäivätekstiesitykset allekirjoittanut Johan Saxberg ajautui 1770-luvun alussa monivuotiseen riitaan konsistorien kanssa. Saxberg arvosteli ruotsalaisen L. H. Backmanin kirjoittamia katekismuksen selityksiä ja esitti niiden sijaan oman tulkintansa, jolle konsistori ei antanut hyväksyntää. Seuraavaksi Saxberg vaati, että suomalaisesta virsikirjasta tulee poistaa virren 192 kuudes, pahalaisen valtaa liioitellut ja rahvaan taikauskoa lietsonut harhaoppinen säkeistö. Viipurin ja Haminan konsistorien mielipide oli, ettei kyseinen säkeistö luonut rahvaalle vääriä mielikuvia. Haminan konsistorin mukaan Saxbergin nousu virttä 192 vastaan oli täysin aiheeton. Lisäksi se halusi painottaa, että papiston valtiopäivävalitukseen (1739) annetun kuninkaallisen päätöksen ja Turun rauhansopimuksen kahdeksannen pykälän mukaan virsikirjaan ei voinut tehdä muutoksia. Konsistorin mielestä rovasti Saxberg

tuli asettaa reformistisen turhamaisuutensa vuoksi lailliseen vastuuseen varoitukseksi muille. Konsistorien harmiksi oikeuskollegio kuitenkin päätti kiistaa käsiteltyään, että virren 192 laulamista tuli jatkossa välttää.⁴¹

Saxberg oli näkemykseltään neologi ja korosti valistusteologian mukaisesti järjen merkitystä osana uskontoa. Saxbergin ja Viipurin kuvernementin kirkollishallinnon suhteet menivät lopullisesti poikki 1770-luvun puolivälissä, kun osapuolet olivat eri mieltä vuoden 1775 rukouspäivätekstiesityksestä. Konsistorit olivat esittäneet kyseisen vuoden neljännen rukouspäivän aamusaarnan raamatunjakeeksi tekstiä ”OLcat raitit ja walwocat: sillä teidän wihollisen Perkele ymbärinskäy/ niincuin kiljuwa Lejon/ ja edzi kenen hän nielis” (1. Piet. 5:8), jota Saxberg vastusti. Asiaa käsitellyt Haminan konsistori nosti kirjeessään Viipurin konsistorille heti esiin Saxbergin aiemman harkitsemattoman ja perusteetoman valituksen virrestä 192. Konsistorin mukaan Saxbergin valituksille ei voinut olla muuta syytä, kuin Raamatun ja muiden pyhien tekstien vastaisen näkemysten levittäminen. Konsistorin ilmaisun mukaan Saxberg ”luulee olevansa niin merkittävä komeetta kirkkotaivaalla, että hänen välityksellään koko Pohjola saa uutta valoa”. Kyseinen harhaluulo tuli konsistorin mielestä lopettaa alkuunsa.⁴²

Kiista vuoden 1775 rukouspäivätekstistä ratkesi, kun neljännen rukouspäivän aamusaarnan uudeksi tekstiksi vahvistettiin Viipurin konsistorin esittämä

Ja rucoilcat aina caikes waaras/ rucoilemisella ja anomisella/ Hengesä: ja walwocat caikella ahkerudella ja rucouxel-la/ caickein Pyhäin tähden/ ja minungin tähteni (Ef. 6:18).

Muutos oli välttämätön, sillä oikeuskollegion tulokinnan mukaan konsistorien ehdotus vuoden 1775 neljännen rukouspäivän tekstiksi oli virttä 192 koskeneen päätöksen vastainen. Haminan konsistori hyväksyi uuden tekstin, vaikka se ”korkeimmin protestoi” jakeiden vaihtamista. Konsistorien valitsema uusi Efesolaiskirjeestä peräisin oleva teksti ei ollut sattumaa, vaan se ajoi samaa asiaa kuin aiempi Pietarin kirjan jae, vain peitellymmin. Efesolaiskirjeen mukaan sen vastaanottaneen seurakunnan angelmista keskeisin oli uskonnollinen harhaoppi.⁴³

Saxbergin tavoin myös Kivennavan ja Hiitolan kirkkoherran, lääninrovasti Johan Deutschin sekä Lindströmin herätysliikkeen johtajana tunnetun, Haminan tuomiorovastin apulaisena 1780-luvun puolivälissä toimineen Henrik Lindströmin opilliset näkemykset ja toiminta herättivät konsistorien vastustusta. Kuten Sigfrid Sirenus on todennut, tapaukset kertovat konsistorien kriittisestä suhtautumisesta neologisiin näkemyksiin.⁴⁴ Samalla on huomattava, että vastaava harhaoppien vastustaminen oli esillä Ruotsissa jo vuosien 1746–1747 ja varsinkin 1771–1772 valtiopäivillä, samoin Porvoon tuomiokapitulin synodaalokokouksissa oli keskusteltu asiasta, mikä tuskin on sattumaa.⁴⁵ Näkemyserojen kärjistyminen suhteessa oikeuskollegioon, jossa konsistoreista poiketen valistusteologia sai kannatusta, selittää myös mielipiteiden hajontaa uusia kirkkoherroja nimitettäessä 1760–1770-lukujen taitteesta eteenpäin. Konfliktitilanteet osoittavat, että pyrkimys yksimielisyyteen oikeasta luterilaisesta uskosta eli Viipurin kuvernementissa vahvana.⁴⁶

HENGELLISYYS, POLIITTISUUS JA YHTEISÖLLISYYS

Haminan ja Viipurin konsistorien Viipurin kuvernementtiin 1750-luvun puolivälistä eteenpäin esittämissä rukouspäiväteksteistä korostui seurakuntalaisten rappion ja jumalattoman elämän arvostelu hengellisestä näkökulmasta. Raamatunjakeista on tulkittavissa myös poliittisia kannanottoja tai tarkoituseriä, vaikka konsistorit kiinnittivät raamatunkohtien valinnassa ensisijaisesti huomiota jakeiden seurakuntalaisia opettavaan, velvoittavaan ja jopa uhkaavaan hengelliseen sanomaan. Rukouspäiväradition uudelleenkäyttöön otosta Viipurin kuvernementissa 1750-luvun puolivälissä ei Viipurin konsistorissa oltu erityisen innostuneita, mistä kertovat sekä konsistorin esitys vain yhdestä rukouspäivästä että viivytely tekstien esittämisessä. Haminan konsistori, jonka alaisissa seurakunnissa rukouspäivien vietossa oli ollut selkeästi lyhempi katkos, suhtautui tradition jatkuvuuteen positiivisemmin.

Rukouspäivätekstien analyysin yhdistäminen kysymykseen Venäjän 1700-luvun luterilaisen papiston ja laajemmin luterilaisen kirkon uskollisuudesta venäläistä hallintoa kohtaan osoittaa, ettei

vastaus ole yksiselitteinen. Aiempi pohjoismainen tutkimus on korostanut, että rukouspäivillä oli keskeinen merkitys alamaisten mielipiteenmuokkajana valtakuntien yhteisten ponnistusten hyväksi, samoin rukouspäivätekstien valinnan takaa on paljastunut poliittisia motiiveja. Kun asiaa tarkastellaan 1700-luvun Venäjän rajaseudun konsistorien näkökulmasta, kiinnittyy huomio siihen, ettei seurakuntien papistoa ohjeistettu rukouspäiväjumalanpalvelusten viettämisestä tarkemmin. Kun tätä verrataan paikoin hyvinkin tarkkoihin neuvoihin yksittäisten kiitospäiväjumalanpalvelusten läpiviemisestä, näyttää siltä, etteivät Viipurin kuvernementin konsistorit pyrkineet luomaan rukouspäiville ja niiden saarnoilta perinteisten jumalanpalvelusten sisällöistä poikkeavia (poliittisia) tarkoituseriä. Sen sijaan esimerkiksi keväällä 1761 Haminan konsistoripiirin seurakunnissa vietetty juhla jumalanpalve-

-
- 40 HKA, konsistorin- ja rovastintarkastuspöytäkirjat (Ruokolahti 24.1.1753, Jääski 31.1.1753, Lemi 10.6.1775, Ruokolahti 16.10.1782), KA; ks. Sirenus 1903, 245–248; Väänänen 1975, 301; Rähä 2015.
- 41 HKA, konsistorin- ja rovastintarkastuspöytäkirjat (Lappee 22.2.1747), KA; HKA, muiden konsistorien kirjeet (19.12.1773, 7.2.1774), KA; HKA, pöytäkirjat (10.1.1774), KA; HKA, kirjjekonseptit (18.1.1774: Viipurin konsistorille, – – at Probstens Saxberg måtte för sin Reformation kitslighet androm till warnagel ställas till Laga answer), KA; HKA, kirjjekonseptit (15.2.1774: Viipurin konsistorille, 29.4.1774: oikeuskollegiolle), KA; myös PSA, Viipurin konsistorin kiertokirjeet (19.1.1775), MMA; Akiander 1855, 197–201; Sirenus 1903, 255; Paaskoski 2000.
- 42 HKA, kirjjekonseptit (10.1.1775: oikeuskollegiolle, 24.1.1775: Viipurin konsistorille, – – han tror sig wara en så betydande Comet på Kyrckiohimmelen, at et nytt lius i hela Norden genom honom upgå skulle), KA; ks. Juva 1955, 192–193.
- 43 HKA, muiden konsistorien kirjeet (20.12.1774), KA; HKA, kirjjekonseptit (7.2.1775: oikeuskollegiolle, 21.2.1775: kiertokirje), KA; OK nro 2101, KA; Akiander 1855, 202–205; Sirenus 1903, 255–256; Paaskoski 2000; Vuoden 1776 yhden rukouspäivätekstin vaihtamisesta: HKA, muiden konsistorien kirjeet (13.11.1775), KA.
- 44 Sirenus 1903, 250–251; Korhonen 2000; Paaskoski 2003; Ahokas 2013; ks. Juva 1955, 194–199; Winton 2007a, 7–9.
- 45 Normann 1952, 328, 395; Koskenvesa 1984, 135–137, 139.
- 46 Rähä 2015; ks. Winton 2007a.

lus, jossa kiitettiin Jumalaa ja keisarinnaa siitä, että Kymenkartanon provinssi oli palannut kaivosyhtiön hallinnasta takaisin keisarinnan alaisuuteen, oli vahvasti politisoitunut. Viittaukset edeltävien vuosien vaikeaan orjuuteen, laittomiin väkivaltaisuuksiin ja sortovaltaan eivät olleet vain kuvaannollisia raamatunlainauksia vaan paikallisyhteisöissä elettyä elämää.

Aiemmassa tutkimuksessa esitetty tulkinta, että 1600–1700-lukujen rukouspäivätekstit peilasivat kulloistakin aikaa ja tilannetta, saa analyysistäni tukea. Sekä 1750–1760-lukujen taitteen poliittinen levottomuus että 1770-luvulla syventyneet opilliset kiistat konsistorien ja oikeuskollegion välillä Vanhassa Suomessa heijastuivat esitettyihin rukouspäiväteksteihin. Varsinkin vuoden 1775 rukouspäivätekstistä syntynyt kiista ja sen ratkaisu osoittavat, että konsistorit pitivät kiinni perinteestä saada esittämänsä tekstit läpi. Vuoden 1775 neljännen rukouspäivän tekstiä koskevassa tapauksessa Raamatun jae muuttui ulkoisesti, mutta sisällöllinen painotus pysyi ennallaan. Toisaalta Viipurin kuvernementin seurakuntien papiston hengellisen toiminnan ohjaaminen ja valvominen osoittavat, että konsistorit suhtautuivat kriittisesti ja torjuen uusiin uskonnollisiin suuntauksiin. Kirkon oppien välittäminen rahvaalle tapahtui seurakuntien papiston välityksellä, eikä konsistoreille ollut yhdentekevää, minkälaisia aputeoksia papit käyttivät saarnojen valmistelussa, mihin metodiin saarnaaminen perustui tai kuka virkaa ylipäätään hoiti.

Viipurin kuvernementin konsistorien toiminnan peilaaminen Porvoon hiippakunnan synodaalikonkoursissa käytyihin keskusteluihin ja Ruotsin valtiopäiväpapiston kiertokirjeisiin kertoo, että Vanhassa Suomessa tunnettiin ruotsalaisia keskusteluja ja ruotsalaisesta traditiosta pidettiin kiinni, vaikka myös paikalliset tapahtumat vaikuttivat rukouspäivätekstien valintaan. Haminan ja Viipurin konsistorien esittämien rukouspäivätekstien ja seurakuntien papiston toimien analysointi osoittaa, etteivät konsistorit käyttäneet rukouspäivätekstejä poliittisten kannanottojen välineinä venäläistä hallintoa vastaan. Sen sijaan paikallistasolla sekä seurakuntapapiston hengellisen toiminnan valvonta että papistolle osoitetut ohjeistukset sisälsivät poliittisia piirteitä.

Poliittiset näkökulmat olivat kuitenkin sivuroolissa, kun niitä verrataan konsistorien painottamiin kristillisiin hyveisiin ja luterilaisen uskon luomiin yhteisöllisiin piirteisiin Vanhassa Suomessa.

Antti Räihä, fil. tri
antti.raiha@jyu.fi

LÄHTEET

Alkuperäislähteet

Kansallisarkisto, Helsinki (KA)

Liivinmaan, Viron ja Suomen oikeuskollegion asiakirjat (OK)

Haminan konsistorin arkisto (HKA)

Oikeuskollegion määräykset (1744–1770)

Pöytäkirjat (1744–1768, 1769–1776)

Kirjekonseptit (1744–1750, 1751–1766, 1766–1776)

Muiden konsistorien kirjeet (1743–1783)

Konsistorin- ja rovastintarkastuspöytäkirjat (1746–1782)

Mikkelin maakunta-arkisto (MMA)

Parikkalan seurakunnan arkisto (PSA)

Viipurin konsistorin kiertokirjeet (1750–1773, 1774–1806)

Lähdejulkaisut

Boëthius, Bertil

1922 *Sverges traktater med främmande magter jemte andra dit hörande handlingar*, åttonde delen 1723–1771. Stockholm.

– *Kyrko-Lag och Ordning: som then Stormägtigste Konung och Herre, Herr Carl den Elofte, [...] samt Kongl. Maj:ts Nådiga Privilegier för Biskoppar och Samlige Prästerskapet af d. 16 oktober 1723*. Örebro.

KIRJALLISUUS

Ahokas, Minna

2013 ”Pietistinen hurmoksellisuus ja tapaus Lindström koettelevat kirkollisen elämän rajoja”. *Viipurin läänin historia 4: Vanhan Suomen aika*. Toim. Yrjö Kaukiainen, Risto Marjomaa ja Jouko Nurmiainen. Keuruu: Otava, 171–173.

Akiander, Matthias

1855 ”Prosten J. Saxbergs strid med konsistorium i Wiborg”. *Tidskrift i fosterländska ämnen* 14, 195–223.

- 1868 *Herdaminne för fordna Wiborgs och nuvarande Borgå stift* 1. Helsingfors: Svenska Litteratur-sällskapets tryckeri.
- Amburger, Erik
- 1966 *Die Geschichte der Behördenorganisation Russlands von Peter dem Grossen bis 1917*. Leiden: Brill.
- Brengsbo, Michael
- 1997 *Samfundsorden og statsmagt set fra prædikstolen: Danske præsters deltagelse i den offentlige opinionsdannelse vedrørende samfundsordenen og statsmagten 1750–1848, belyst ved trykte prædikener*. Danish Humanist Texts and Studies 15. København: Det Kongelige Bibliotek.
- Brüning, Rainer
- 1992 *Herrschaft und Öffentlichkeit in den Herzogtümern Bremen und Verden unter der Regierung Karls XII von Schweden 1697–1712*. Schriftenreihe des Landschaftsverbandes der ehemaligen Herzogtümer Bremen und Verden 5. Stade: Landschaftsverb. der Ehemaligen Herzogtümer Bremen und Verden.
- Forssberg, Anna Maria
- 2005 *Att hålla folket på gott humör: Informationsspridning, krigspropaganda och mobilisering i Sverige 1655–1680*. Stockholm: Stockholms universitet.
- Ekedahl, Nils
- 1999 *Det svenska Israel: Myt och retorik i Haquin Spegels predikokost*. Hedemora: Gidlunds Förlag.
- Ihalainen, Pasi
- 2005 *Protestant Nations Redefined: Changing Perceptions of National Identity in the Rhetoric of the English, Dutch and Swedish Public Churches 1685–1772*. Leiden: Brill.
- Juva, Mikko
- 1955 ”Varsinais-Suomen seurakuntaelämä puhtasoppi-suuden hallitsemina vuosisatoina (1600–1808)”. *Varsinais-Suomen historia* 7. Turku: Varsinais-Suomen historiantutkimusyhdisty, 3–4.
- Kansanaho, Erkki
- 1947 *Hallen pietismin vaikutus Suomen varhaisempaan herännäisyyteen: Teologianhistoriallinen tutkielma*. Suomalaisen Teologisen Kirjallisuusseuran julkaisuja 46. Helsinki: Helsingin yliopisto.
- Knapas, Rainer
- 2013 ”Kirkollista ja maallista kulttuuria”. *Viipurin läänin historia 4: Vanhan Suomen aika*. Toim. Yrjö Kaukiai-nen, Risto Marjomaa ja Jouko Nurmiainen. Keuruu: Otava, 164–170, 173–197.
- Korhonen, Martti
- 2000 ”Haminan konsistori ja Lindströmin herätysliike”. *Haminan hiippakunta 1743–1812*. Toim. Kimmo Keskinen. Helsinki: Helsingin yliopisto, 50–55.
- Koskenvesa, Esko
- 1969 ”Rukouspäiväjulistusten antaminen Suomessa kustavilaisen ajan lopussa ja autonomian ajan alussa”. *Historiallinen Arkisto* 64, 163–183.
- 1984 *Synodaalikokous Porvoon hiippakunnan hallinnossa 1723–1870*. Suomen kirkkohistoriallisen seuran toimituksia 130. Helsinki: Suomen kirkkohistoriallinen seura.
- Kuha, Miia
- 2015 ”Popular Religion in the Periphery Church Attendance in 17th Century Eastern Finland”. *Perichoresis* 13:2, 17–33.
- Laasonen, Pentti
- 1978 ”Politiikka karoliinisen ajan rukouspäiväteksteissä”. *Nova et vetera: Studia in honorem Martti Parvio*. Suomen kirkkohistoriallisen seuran toimituksia 105. Helsinki: Suomen kirkkohistoriallinen seura, 289–296.
- 1991 *Suomen kirkon historia 2: Vuodet 1593–1808*. Helsinki: WSOY.
- Laine, Esko M.
- 1996 *Yksimielisyys – sota – pietismi: Tutkimuksia suomalaisesta papistosta ja yhteiskunnasta kolmikymmenvuotisesta sodasta pikkuvihaan*. Helsinki: Gummerus.
- 2015 ”Lappeen seurakunta sosiokulttuurisena yhteisönä Ruotsin ajalta vuoteen 1812”. *Läpi kuuden vuosisadan: Lappeen seurakunta 1415–2015*. Porvoo: Lappeen kotiseutuyhdistys, 239–287.
- Laine, Tuija
- 2008 ”Pappi kirjanomistajana ja -välittäjänä 1700-luvulla Uudenmaan ja Hämeen läänissä”. *Kirjakulttuuri kaupungissa 1700-luvulla*. Toim. Cecilia af Forselles & Tuija Laine. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran kirjaston julkaisuja 20. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 35–63.
- 2015 ”Kirjallinen kulttuuri Lappeella 1700-luvulta 1800-luvun alkuvuosikymmeniin”. *Läpi kuuden vuosisadan: Lappeen seurakunta 1415–2015*. Porvoo: Lappeen kotiseutuyhdistys, 289–304.
- Leufvén, Edvard
- 1926 *Upplysningstidens predikan 1: Frihetstiden*. Stockholm: Svenska kyrkans diakonistyrelses bokförlag.

- Malmstedt, Göran
 1994 *Helgdagsreduktionen: Övergången från ett medeltida till ett modernt år i Sverige 1500–1800*. Göteborg: Göteborgs universitet.
- 2002 *Bondetro och kyrkoro: Religiös mentalitet i stormaktstidens Sverige*. Lund: Nordic Academic Press.
- Manninen, Ohto
 1994 ”Keisarinna Elisabetin manifesti”. *Suomalaisen Tieakatemian Vuosikirja* 1993–1994, 129–136.
- Nevalainen, Pekka
 1991 ”Silmäys Inkerin kirkollisiin oloihin 1704–1917”. *Inkeri: Historia, kansa, kulttuuri*. Toim. Pekka Nevalainen & Hannes Sihvo. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 547. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 159–166.
- Nordbäck, Carola
 2009 *Lycksalighetens källa: Kontextuella närläsningar av Anders Chydenius budordspredikningar 1781–1782*. Åbo: Åbo akademis förlag.
- Nordin, Jonas
 2000 *Ett fattigt men fritt folk: Nationell och politisk självbild i Sverige från sen stormaktstid till slutet av frihetstiden*. Stockholm: Symposium.
- Normann, Carl E.
 1952 *Cleri comitalis cirkulär 1723–1772*. Samlingar och studier till svenska kyrkans historia 29. Stockholm: Svenska kyrkans diakonistyrelses bokförlag.
- Paaskoski, Jyrki
 2000 ”Saxberg, Johan (1727–1784)”. *Kansallisbiografia*. <http://www.kansallisbiografia.fi/kb/artikkeli/2448/> (8.11.2016)
- 2003 ”Deutsch, Johan (1707–1774)”. *Kansallisbiografia*. <http://www.kansallisbiografia.fi/kb/artikkeli/2450/> (8.11.2016)
- 2012 ”Vanhan Suomen hallintohistoria”. *Vanhan Suomen arkistot – Arkiven från Gamla Finland*. Toim. Eljas Orrman & Jyrki Paaskoski. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 17–166.
- 2015 ”Inkerin kirkko Venäjän keisarikunnassa suuresta Pohjan sodasta 1800-luvun alkuun”. *Inkerin kirkon neljä vuosisataa: Kansa, kulttuuri ja identiteetti*. Toim. Jouko Sihvo ja Jyrki Paaskoski. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 71–128.
- Rajainen, Maija
 1972 *Luterilaisuus Venäjän valtikana alaisena: Itä-Suomen ja Inkerin kirkon järjestelyvaiheita Uudenkaupungin ja Turun rauhojen molemmin puolin*. Suomen kirkkohistoriallisen seuran toimituksia 87. Helsinki: Suomen kirkkohistoriallinen seura.
- Ranta, Raimo
 1980 *Lappeenrannan kaupungin historia 1743–1811*, 3. Lappeenranta: Lappeenrannan kaupunki.
- 2000 ”Haminan hiippakunnan tausta, synty ja kehitys”. *Haminan hiippakunta 1743–1812*. Toim. Kimmo Keskinen. Helsinki: Helsingin yliopisto, 8–15.
- Reuterswärd, Elisabeth
 2001 *Ett massmedium för folket: Studier i de allmänna kungörelsernas funktion i 1700-talets samhälle*. Lund: Lunds universitet.
- Rosén, Ragnar
 1938 ”Vanha Suomi”. *Karjalan historiaa*. Jyväskylä: Gummerus, 117–159.
- Ruuth, Johan Wilhelm
 1908 *Viipurin kaupungin historia: Ensimmäinen nidos*. Viipuri: Viipurin kaupunki.
- Räihä, Antti
 2014 ”Keisarinnan undersäte i stället för donationsbo: Bondeaktivism och rättvisenormer i 1700-talets ryska gränstrakt”. *Historisk Tidskrift* 134:4, 587–614.
- 2015 ”The Conception of a Competent Clergyman: The Consistory’s Role in Proposing Lutheran Clergy in the 18th-century Russian Border Area”. (käsi kirjoitus).
- Salenius, Johan Magnus
 1909 ”Kyminkartanon maakunta eräälle kaivosyhtiölle annettuna vv. 1759–1761”. *Historiallinen Arkisto* 21:1, 1–9.
- 1913 *Kuvauksia Vanhasta Suomesta*. Viipuri: Karjalan kirjapaino.
- Sirenius, Sigfrid
 1903 ”Vanhan Suomen luterilaisesta kirkosta venäläisvaltan aikana 1710–1812”. *Vartija* 7–8, 225–263 ja 9–10, 277–296.
- Stenermark, Yngve
 1997 ”– I de därtill förordnade texterna: Datum och texter till de allmänna tacksägelse- faste, bot- och bönedagarna 1612–1983”. *Kyrkohistorisk Årsskrift* 97, 156–191.
- Tammela, Joonas
 2015 *Miehullisesti sotiman Kuningan ja Isänmaan edestä: Seurakuntapapiston käsitykset yhteiskunnasta Kustaa III:n sodan aikaisissa saarnoissa Ruotsin valtakunnassa*. Pro gradu -tutkielma. Jyväskylän yliopisto.

Villstrand, Nils Erik

2008 ”Skriftlighet med förhinder: Den svenska statmak-
tens kungörelser i finskspråkiga församlingar under
1700-talet”. *Maktens mosaik: Enhet, särart och själv-
bild i det svenska riket*. Red. Max Engman & Nils-Erik
Villstrand. Helsingfors/Stockholm: Svenska litteratur-
sällskapet i Finland/Atlantis, 315–360.

Väänänen, Kyösti

1975 *Pappissivistys Vanhassa Suomessa*. Suomen kirkkohis-
toriallisen seuran toimituksia 96. Helsinki: Suomen
kirkkohistoriallinen seura.

Widén, Bill

1987 ”Böndagsplakaten och opinionsbildningen under
Gustav II Adolfs tid”. *Kyrkohistorisk årskrift* 87, 17–22.

2002 *Predikstolen som massmedium i det svenska riket från
medeltiden till stormaktstidens slut*. *Studia historica ec-
clesiastica Academiae Aboensis* 1. Åbo: Åbo akademi.

Winton, Patrik

2007a ”Enighetens befrämjande och fäderneslandets förkov-
ran: Religion och politik under frihetstiden”. *Sjutton-
hundratals* 2006/2007, 5–24.

2007b ”Den politiserade predikstolen: Debatten om krig
mot Ryssland 1740–41”. *Gud, konung och undersåtar:
Politisk predikan i Sverige under tidigmodern tid*. Red.
Peter Ericsson. *Opuscula Historica Upsaliensia* 35.
Uppsala: Uppsala universitet, 195–230.

Wirilander, Kaarlo

1962 ”Rajakirkon oloja 1700-luvun Suomessa”. *Historialli-
nen Arkisto* 58, 300–315.

Liite 1. Tutkimuksessa käytetyt rukouspäiväjulistusten tekstit.

VUOSI	I rukouspäivä	II rukouspäivä	III rukouspäivä	IV rukouspäivä
1754	Jer. 50:5; 1. Kun. 8:57	Hoos. 7:16 Jer. 4:1	Ps. 139:24	
1756	Luuk. 3:9		Matt. 7:13–14	
1758	Hes. 16:49	Miika 6:6		Ef. 6:11 1. Aik. 29:11
1759	Hoos. 4:1 4. Moos. 21:5		Luuk. 13:3	Joel 1:14
1760	Jer. 3:22–23 Luuk. 19:42			
1761	Ps. 7:12–14			Ps. 18:33
1765	Jes. 22:14	Jer. 6:8		Ps. 146:1–2
1775				1. Piet. 5:8, muutettiin: Ef. 6:18